

Р. Б. Шишка, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія» <https://orcid.org/0000-0002-0532-1909>

Н. П. Христинченко, доктор юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Київського університету інтелектуальної власності і права Національного університету «Одеська юридична академія» <https://orcid.org/0000-0001-7473-7193>

І. Л. Бородин, доктор юридичних наук, професор кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін, Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія» <https://orcid.org/0000-0002-1874-3238>

АКАДЕМІЧНА НЕДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН

Презентована робота, як результат давніших роздумів авторів про сутність субінституту недобросовісної конкуренції та її співвідношення з субінститутом плагіату, визрівала давно. У своїй конструкції в позитивному праві вони співпадають, що слугує маніпулюванню ними зі всіма наслідками, особливо за суб'єктивного сприйняття та наступного звинувачення й маніпуляції складами правопорушень цих субінститутів. В приватному делікті ця межа взагалі стирається тим більше при тенденції постійного і, на наш погляд не виправданого, скорочення письмових робіт студентів як виду проміжного контролю стану підготовки студентів. Відповідно, виникає потреба розмежування за суб'єктами, сферою застосування наслідками та формалізацією. При аналізі позитивного визначення конструкції академічної недобросовісності встановлено його неточність, можливість маніпулювання та тенденційного застосування. Такі вади при суб'єктивному сприйнятті є небезпечними. На підставі порівняння елементів зазначених субінститутів як різновидів навчального та наукового чи творчого шахрайства автор вважає, що таке розмежування доцільно проводити: за сферою прояву: академічна недобросовісність в освіті, а плагіат – в науці та творчості; за порушниками де першими є студенти, а другими – науково-педагогічні та наукові працівники: за об'єктом правової охорони – правопорядок у сфері освітянської діяльності та кваліфікаційні вимоги до випускників вищого навчального закладу і такий же порядок при створенні та формалізації (оприлюдненні) творів авторського права; за наслідками де при першій знижуються вимоги до проміжного та підсумкового контролю успішності студентів та якості освіти, а другій – псевдонауковості «авторів» окремих теоретичних конструкцій та хибних наслідків їх слідуванню при сприйнятті їх державами та бізнесом. Пропонується за вказаними вище критеріями розмежувати зазначені субінститути для чого варто розробити та оприлюднити Міністерством освіти та науки України відповідні роз'яснення та рекомендації закладам освіти та науки стосовно виявлення та кваліфікації зазначених порушень та стягнень на деліквентів.

Ключові слова: автор, авторське право, академічна добросовісність, освіта, плагіат, порушення, санкції, стягнення, інтелектуальна власність

R. B. Shyshka, N. P. Khrystynchenko, I. L. Borodin. Academic dishonesty as a legal phenomenon

The presented work, as a result of the author's ancient reflections on the essence of the sub-institute of unfair competition and its relationship with the sub-institute of plagiarism, matured a long time ago. In their construction in positive law, they coincide, which serves to manipulate them with all the consequences, especially for subjective perception and the subsequent accusation and manipulation of the composition of these sub-institutions. In the case of private tort, this limit is generally erased, especially with the trend of constant and, in our opinion, unjustified reduction of students' written works as a form of intermediate control of the state of students' training. Accordingly, there is a need for demarcation by subjects, scope of application, consequences and formalization. When analyzing the positive definition of the construction of academic dishonesty, its inaccuracy, possibility of manipulation and tendentious application were established. Such defects in subjective perception are dangerous.

Based on a comparison of the elements of the specified sub-institutes as types of educational and scientific or creative fraud, the author believes that such a distinction should be made: 1) by field of manifestation: academic dishonesty in education, and plagiarism in science and creativity; 2) according to offenders, where the first are students, and the second are scientific-pedagogical and scientific workers; 3) according to the object of legal protection - legal order in the field of educational activity and qualification requirements for graduates of a higher educational institution and the same procedure for the creation and formalization (publication) of copyright works; 4) as a result of which the first one reduces the requirements for intermediate and final control of students' success and the quality of education, and the second one - the pseudo-scientific nature of the «authors» of certain theoretical constructions and the false consequences of following them when they are perceived by states and businesses. It is proposed to demarcate the specified sub-institutes according to the criteria indicated above, for which the Ministry of Education and Science of Ukraine should develop and publish relevant clarifications and recommendations to educational and scientific institutions regarding the detection and qualification of the specified violations and penalties for delinquents.

Key words: author, copyright, academic dishonesty, higher education, sanctions, penalties

Вступ. Не вдаючись в гносеологію становлення субінституту академічної недобросовісності в праксологічному аспекту запобігання чи превенція академічної недоброчесності стало одним із наріжних аспектів розвитку сучасної науки та підготовки фахівців системою вищої освіти. На тлі загального зниження рівня підготовки в сучасній середній школі та інформаційних «спокус» глобальних мереж, для студентів і частини починаючих науковців та не тільки їх, виникла загроза науковому, а вслід за ним і економічному потенціалам країни.

Це ускладнено лавиною наукової та псевдонаукової інформації, кількістю малодоступних видань, зниженням якості чи формалізмом внутрішнього та зовнішнього рецензування робіт, тестоманством, відвертим заробітчанством в науці, зокрема на тлі «скопусоманії», в тому числі й пропозиціях з написання й опублікування «робіт у співавторстві» в наукометричних виданнях, штучного збільшення рейтингів цитування, техніками обходу програмних засобів їх виявлення, науковою псевдосолидарністю тощо.

Складається враження стимулювання такої «псевдонауковості» та наукової активності в оприлюдненні робіт як МОН України так і НАЗЯО. Вони заохочують кількість таких публікацій, зокрема профільних для опонентів, не переймаючись їх якістю та результативністю, ні співвідношенням витрат та заробітних плат більшості сучасних науково-педагогічних працівників, передусім молодих, як і підвищенням престижності такої діяльності. Між тим, загальновідомо, коли кількості таких оприлюднень віддається перевага, незмінно страждає їх якість. Тож не дивно при науковій скептичності щодо критичного ставлення до таких оприлюднень виникає низка запитань до їх натхненників.

В легальному вимірі її прояви конкурують із субінститутом плагіату в авторському праві. При скороченні кількості робіт навчального спрямування, що не слугує набуттю фахівцем вмінь складання документів та напрацюванню навиків викладення свого бачення проблеми та шляхів і способів її вирішення, це є загрозою для вищої школи. Відповідно, виникає потреба розмежування подібних конструкцій субінститутів недобросовісної конкуренції та порушень авторських прав.

Стан розробки проблематики. З введенням в дію Закону України «Про вищу освіту», забезпечення академічної доброчесності та протидії їй антоніму де «доброчесності протистойть недоброчесність» набуло особливого значення, зокрема, із введенням однойменного освітнього компоненту в програму підготовки фахівців у вищій школі як констатуючого так і модельного спрямування. Тим переймалися науково-педагогічні працівники О. Бруй, А. Вергун, В. Галунько, Н. Крестовська, Р. Мельник, Л. Романадзе, В. Сацик, Л. Савенкова, С. Чуканова, О. Слободянюк, Г. Улянова, А. Штефан та інші. Проте більшість таких робіт є пізнавальними чи кальками навчальних і надто толерантними, що обходять витоки проблеми.

Мета статті верифікувати напрями та механізм протидії академічній недоброчесності та відмежувати її від суміжних правових інститутів.

Методи дослідження: при зборі емпіричного підґрунтя та формалізації рукопису використано методи аналізу, синтезу та порівняльно-правовий.

Виклад основних положень. Із актуалізацією уваги до академічної доброчесності виявилось ряд детермінантів та негативних проявів, окрім загального стандарту як використання чужих робіт. Її значення для підготовки фахівців та науково-педагогічних працівників неоднозначна, зокрема як інструменту забезпечення якості освіти, формування зацікавленості у відповідності наукових і навчальних робіт встановленим чи загально прийнятим вимогам. Так чи інакше, ця проблематика є болісною у контексті якості вищої освіти та науки, причому незалежно від того, на якому рівні та за участі кого такі дискусії ведуться на всіх площинах та рівнях: політиками, вченими, науково-педагогічними працівниками та добросовісними студентами, їх батьками як інвесторами набуття освіти та іншими. Як водиться постановка питань досі та форма домінує над змістом.

Водночас, при формалізації вимог до таких робіт та їх емпіричного підґрунтя є загроза поширення їх на форму вираження та інші складові. Тим більше за комерціалізації більшості наукових видань, формальності діяльності їх редакційних колегій, стану верифікації джерел та оприлюдненого слід забезпечити доступні дієві програми їх перевірки, зокрема на наявність плагіату та інших проявів академічної доброчесності;

впливаючи на створення громадян нового типу, запобігання інтелектуально-творчому занепаду та вигоранню та низькій якості навчання; визначаючи престижність закладу вищої освіти, приховування чи замовчували їх.

В безпековому аспекті йдеться про девальвацію освіти та науки в державі, зниження наукового потенціалу, рекультуризації наукового та студентського середовища та низької самооцінки науковців, зокрема науково-педагогічних тощо. Чи не найбільше шкоди завдає плагіат, який змістовно охоплюється формами академічної недобросовісності та є видом порушення авторських прав. Тож субінститути плагіату та академічної недобросовісності в цій частині конкурують.

Згідно п.1 ч.2 ст. 53 Закону України «Про авторське право та суміжні права» плагіат – це опублікування твору або його частини у незмінному або видозміненому вигляді, включаючи опублікування перекладу іншомовного твору або його частини, під іменем особи, яка не є автором цього твору. Його природу та види дослідила Г. Улянова та інші дослідники [1]. При дослідженні проблеми плагіату його характеризують як поліаспектну з огляду на його сутність за галузями освіти, науки та життя [2]. Його загальна дефініція та тлумачення детерміновано етимологією слова «плагіат» (від латинського *plagiatus* — «викрадений») та його постулює. У глосарії сайту plagiarism.org вміщено таку дефініцію: «Плагіат — це відтворення або привласнення чужої роботи без посилання на джерело; видавання чужої роботи за власну» [3]. Як плагіат словники тлумачать такі дії: крадіжка та оприлюднення ідей та слів іншого; 2) використання чужих матеріалів без посилання на джерело; 3) вчинити літературну крадіжку; 4) представити новими та оригінальними ідеї чи продукти, що запозичені з існуючого джерела. До його кваліфікаційних проявів віднесено й фабрикацію даних і фальсифікацію, імітацію наукової діяльності, створення так званих «фабрик» дисертацій, відсутність рецензування матеріалів у наукових журналах, корупція в діяльності спеціалізованих вчених рад, бездіяльність керівників державних установ, конфлікти інститетів зацікавлених сторін тощо. Такі дії охоплюються іншими складами правопорушень, що слугує маніпулюванню при їх кваліфікації (встановленні складових - об'єкту, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони публічних чи (завдання шкоди, наявності причинного зв'язку з порушенням прав та вини – в приватних) та призводять до конкуренції і пересікання складів таких правопорушень.

Аксіоматично, сучасна вища освіта має базуватися на новітніх досягненнях, в тому числі, й на повному або частковому використанні в ній відповідних запозичених робіт чи розробок (зокрема текстів). Тож науково-педагогічні працівники нам агаються відслідковувати новини з освітнього компоненту, який викладають та доносити їх до студентів, навчають пошуку та оборобці такої інформації.

Тут здебільшого йдеться про інститут вільного використання об'єктів авторського права ст. 22 Закону України «Про авторське право і суміжні права» де дозволено використання творів суб'єктами освітньої або наукової діяльності у місцях, де цими суб'єктами здійснюється освітня або наукова діяльність, або через захищене електронне (цифрове) середовище, до якого забезпечується доступ виключно здобувачам освіти та педагогічним, науково-педагогічним працівникам навчального закладу або працівникам наукової установи та шахрайстві при презентації результатів навчання, давно в Україні набула загрозливих масштабів. Не секрет, що молоді викладачі, та не тільки вони, у своїй педагогічній діяльності використовують напрацювання колег: по кафедрі, в тому числі й оприлюднені в мережі Інтернет.

Проблема плагіату в вищій освіті та науці примножується щороку (з кожним освітнім циклом) як емпіричного сміття, що набуває самостійного буття у виді сумнівних доктрин (концептів), їх тлумачень напрямів. Особливо небезпечним є пристосування навчання у вищій школі до ерудиції окремих споживачів освітніх послуг. Її витоки вбачаються у якості середньої освіти, які наразі каталізувалися дистанційною освітою, війною за чого освітні послуги вищих закладів освіти стали витребувані: її набувають всі, хто може заплатити незалежно від набутих знань та вмінь у середній школі.

Очевидно, що плагіат як акт шахрайства, охоплює діяння, які мають й іншу кваліфікацію, а саме - академічна недобросовісність. Виділені й види плагіату. Сам термін «академічна недобросовісність» поряд з видами порушень академічної доброчесності окрім вище зазначеного закону легалізовано у законах України «Про освіту» і «Про вищу освіту» «в законодавстві України До речі термін «академічна доброчесність» з'явився лише із прийняттям Закону України «Про освіту» в редакції від 5.09.2017 р. [4]. Одним з перших документів рекомендаційного характеру від МОН України (причому) щодо академічної доброчесності, став лист від 23.10.2018р. №1/9-650 «Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти» [5].

Академічна недобросовісність як антипод академічної доброчесності та, по суті, вид шахрайства як обман або введенням в оману учасників освітнього (наукового) процесу та, у підсумку, суспільство. Вона характеризує поведінку учасника освітнього (наукового) процесу, що порушує принципи доброчесності, а саме (за цінностями *ICAI — Міжнародного центру академічної доброчесності*) чесність, довіру, відповідальність, повагу, справедливість тощо.

Тут розмежування доцільно проводити за суб'єктами - учасниками освітнього та наукового процесу: здобувачі освіти, викладачі (учителі), науковці, керівники закладів освіти / наукових установ й інші представники адміністративних служб, — та, формами вираження.

Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (далі – Агентство), оскільки саме воно є центральним (основним) суб'єктом, покликаним на рівні держави протидіяти порушенням академічної доброчесності. Задля цього Агентство наділено повноваженням «скасовувати рішення спеціалізованої вченої ради про присудження наукового ступеня у разі виявлення академічного плагіату за поданням Комітету з питань етики у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України».

Поряд з цим, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2015 р. № 244 (з наступними змінами і доповненнями) «Про утворення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти» [5] Агентство здійснює також і інші повноваження, передбачені законом. У цій постанові, на жаль, не конкретизовано, які саме повноваження мають на увазі і який саме закон має їх закріпити. Можна припустити, що йдеться про Закон України «Про освіту», відповідно до ч. 5 ст. 42 якого до осіб, (педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників закладів освіти), які допустили порушення академічної доброчесності, може бути застосована такі академічні стягнення: відмова у присудженні наукового ступеня чи присвоєнні вченого звання; позбавлення присудженого наукового (освітньо-творчого) ступеня чи присвоєного вченого звання; відмова в присвоєнні або позбавлення присвоєного педагогічного звання, кваліфікаційної категорії; позбавлення права брати участь у роботі визначених законом органів чи займати визначені законом посади в тому числі й керувати підготовкою науково-педагогічних працівників.

Ці покарання можуть бути застосовані щодо порушників академічної доброчесності є виправданими. Водночас вони навіряд чи є проявом нового виду стягнень, зокрема юридичної відповідальності – академічної відповідальності хоча б тому, що слід притримуватися презумпції застосування такої відповідальності судом як крайньої санкції судом. Застосування стягнень уповноваженими державними органами, за умови згоди порушників спрощує застосування санкцій та позбавляє суди надмірного завантаження.

Можна погодитися що критерії визначення академічної недоброчесності та її різновидів (самоплагіату, використання оприлюднених результатів дисертаційних робіт у перефразованих статтях тощо), не завжди виправдані. Тому м оже запобігти єдина електронна база даних щодо затверджених тем наукових досліджень (електронна реєстрація) для відстеження тенденцій сучасних досліджень та убезпечення їх дублювання; оновити програмне та правове забезпечення механізмів виявлення порушень; звапобігання свавільним покаранням за академічну недоброчесність шляхом тощо.

Висновки. Очевидно, що наведеною потребує прийняття деталізуючих нормативних актів, оскільки є загроза суб'єктивізму, що незмінно призведе до порушення прав як студентів так і науковців. Безумовно протидія академічній недоброчесності є пріоритетним напрямом державної політики у сфері науки та освіти. Проте у такій боротьбі на перше місце мають бути поставлені права, свободи та законні інтереси науковців, які здебільше суб'єктивно звинувачуються у плагіаті. Очевидно, що потрібні прозорі, чіткі і зрозумілі критерії розмежування, адже без цього вчені зневіряться у державі, а держава, як наслідок, втратить свій науковий потенціал. Напідставі наведеного вважаю потрібним провести чітке розмежування академічної недоброчесності та плагіату за вказаними вище критеріями.

Список використаних джерел:

1. Ульянова Г. Напрями попередження наукового плагіату. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2013. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5346/UI%27janova%20G.%20O.%20Napryamy%20poperedzhennja%20naukovogo%20plagiatu.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
2. Плагіат. URL: Вікіпедія. 2023. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D1%96%D0%B0%D1%82>.
3. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 1.12.2022 р. № 2811-IX. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (Дата звернення – 12.09.2023 р.)
4. Про освіту: Закон України в редакції від 5.09.2017 р. № 2145-VIII. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
5. Про утворення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2015 р. № 244: URL: zakon.rada.gov.ua > 244-2015-п (Дата звернення – 12.09.2023 р.)
6. Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти: лист МОН України від 23.10.2018 №1/9-650. 2023. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/124272__124272